

GALEOTTO MARZIO ÉS BONFINI TÖRTÉNETI MŰVÉNEK KIADÁSA

A királyi palota, Corvin Mátyás palotája újév napján rendszeresen vidám ünnepek színhelye volt. A király akkor szokta volt ugyanis, egy régi hagyományt folytatva, háza népét megajándékozni. Ilyenkor ki-ki a saját szerszámával, a zenészek hangszereikkel, a szakácsok konyhaeszközeikkel vonultak föl, és a király abba hullatta ajándékait. A szökökutakból, amint az ünnepélyes alkalmakkor lenni szokott, nyilván ekkor is bor folyt. A trón körül meg az örök tréfacsináló, Galeotto Marzio gondoskodott a jókedv fokozásáról. Végére érve az alattvalók látványos és vidám felvonulása, az uralkodó Galeottóhoz fordult és az ő „szerszámait” kérte. Házi humanistája ilyenekkel nem rendelkezvén, kéziratának fóliánsait hozatta elő, és azoknak lapjait boríttatta be arannyal. Az ünnepi alkalom hőse ezúttal Galeotto lett, ő kapta a legtöbb ajándékot.¹ A nagy király bőkezűségéről, a „strena”, a δῶπον királyi voltáról Galeotto, humanista görög műveltségét is fitogtatva, a történet elmesélése során hosszasan elmélkedik. Valóban βασιλικὸν δῶπον volt ez, hogy most már mi is görögül summázzuk a tanulságokat. Igen ám, de ez a kifejezés meg nekünk Jakab angol király saját fiához intézett intelmeinek címét, a fejedelmi tükrök egy sokat olvasott változatát idézi emlékezetünkbe. Elmesélt történetünk Galeottónak *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis Matthiae Serenissimae Hungariae regis* című munkájából való, amelyet éppen e műfaj sajátos, sőt kissé periférikus változatának tekinthetünk. Az ifjú Corvin János herceg számára írta össze benne a király környezetében gyűjtött történeteket, hogy mintegy tükörből ragyogtassa vissza apja óriási egyéniségét. Azt az egykori újévi δῶπον-t így nyújtja át most már a hálás Galeotto βασιλικὸν δῶπον formájában a nagy királyt tisztelő késő századoknak.

Galeotto valóságos remekelése ez a kis munka. Tollán képpé változik az újévi ajándékozás története, a reneszánsz uralkodónak és udvarának színpompás ábrázolásává. Győzelmes háborúi között a királyt otthonában látjuk, amint éppen a *liberalitast*, a nélkülözhetetlen uralkodói erényt gyakorolja. Vidám alattvalói jelen-

¹ Galeottus MARTIUS Narniensis, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Matthiae*, ed. L. JUHÁSZ, Lipsiae, 1934, 22–23.

létének bőséges áldását élvezik. Mars isten kíséri a háborúban, *otium*ában pedig Pallasz Athéné oltárán áldoz, és még a híres Bibliotheca is ott van keze ügyében.

Magyarországon e virágzást nagyon hamar követte a romlás. És abban a történelmi helyzetben szükségszerűen következett be az a folyamat, amely a hősi korokat követő hanyatlás időszakában általában megfigyelhető: a jelen reménytelensége közepette a múlt dicsőségében keresni a vigaszt, ez marad a következő századokban az éltető, a fennmaradást biztosító erő. Az elmúlt kor iránt feltámadó nagyfokú történelmi érdeklődés, az erőt adó példa felidézése nálunk a mélyponttól, a mohácsi csatavesztést követő évtizedektől kísérhető nyomon. Az országnak ekkor másfél évtizedig két megkoronázott királya is van, és kettejük között az előrenyomuló török mind nagyobb területeket hódít magának. Ilyen körülmények között az országot kívülről kormányzó Ferdinánd királynak főuraink lépten-nyomon előhozakodnak a követendő „Sanctus Mathias rex” példájával, vagy éppen a „bezzeg Mátyás király”-féle „intelmekkel”. Nagyon is közismert, hogy a magyar múlt egyetlen korszaka se vált annyira történeti közkinccsé, mint éppen Mátyás király uralkodásának sokszor visszasírt évei. Ennek a történeti hagyománynak van egy külön érdekessége is, az, hogy anyagában a társadalmi rétegeződés is kimutatható. Főúri udvarainkban például kedvelt csemege lehetett a Mátyás királyról és Bánfi Miklósnéről szóló gáláns história, mert ebből a nálunk igazán nem grafomán korból ennek a történetnek négy egykorú lejegyzéséről van tudomásunk. Egy másik réteg a folklorizálódott, mesehőssé vált király alakjához fűződő történetek vizsgálatával nálunk is, a szomszéd népeknél is kiterjedt szakirodalom foglalkozik.

Más társadalmi helyzetben, illetve történelmi korban ez a hőseposz születésének ideje. A XVI. század közepén nálunk ugyanazt a szerepet a „carmen solutum”, a történetírás vállalta. Lázás szorgalommal kutatják a Mátyás-kor írásos emlékeit, és megindul a kiadások előkészítése, minthogy Európa-szerte dűl még a humanista „editio-furor”. Új föladatként jelentkezik a század elején elszakadt magyar történetírás szálának újra fölvevése. A sort Bonfini, Mátyás király udvari történetírója nyitja meg.² Nagy művéből jobb-rosszabb vagy éppen csonka másolatokkal több főúri könyvtárunk is rendelkezett. 1543-ban végre megjelent a mű eleje, az első három előkerült decas. A hiányzó részek, az éppen Mátyás király korát tárgyaló negyedik decas és a befejező ötödik föl kutatásában humanistáink versenyeznek. Verancsics, Dudith, Forgách és Zsámboky valamennyien lelkesen erednek nyomába egy-egy kéziratnak, hogy megszerezzék, ha csak lemásolásra is. A főúri birtokosok pedig, a család dicsőségét is növelendő, sürgetik a most már teljesebbé vált mű újrakiadását. A század közepén a kéziratok recenziójában és a filológiában egyaránt járatos Gyalui Torda Zsigmond kapott megbízást a Révai családtól a tulajdonukban lévő kézirat kiadására. Torda személyes kapcsolatai segítségével 1562-ben már a bázeli Oporinus céget is megnyerte a nyomdai munkálatok elvégzésére. A nyomdász

² A Bonfini-kiadás késlekedését tárgyaló két korábbi tanulmány magyarázata nem kielégítő. K. WINDISCH, *Beitrag zur Lebensgeschichte des Johann Sambucus*, Ungarisches Magazin, 1(1781), 414–423; KEMÉNY János, *Bonfinius élete és munkái*, Új Magyar Múzeum, 4(1854), 246–270.

sürgette a kéziratot, hogy mielőbb munkához láthasson, és egyúttal császári privilégiumot kért, amely védelmet nyújt az esetleges kalózkadás ellen. Ez utóbbi ügyben maga a trónörökös, Miksa cseh király járt el, akiről tudjuk, hogy ugyancsak sürgette Bonfini teljes kiadásának megjelenését. A mindenhonnan várva várt, mindenkitől sürgetett kiadásból – egyelőre legalábbis – mégse lett semmi.

Objektíve hátráltatta a kiadás ügyét az, hogy Oporinus a piac igényeit szem előtt tartva egy magyar történelmi corpus közreadását tervezte. Ebben Bonfini abba-maradt művét kisebb folytatásokkal egészítette volna ki, olyanokkal, amelyeknél a korábbi kiadás privilégiuma még érvényben volt. Volt azonban az ügy hátterében szubjektív mozzanat is, sok szálon függő, sok húrt pendítő tényező, amely összefügg a magyar trónutódlás kérdésével. Ismeretes, hogy a trónörökös, majd 1563-tól megkoronázott magyar király, Miksa pályáját, merész terveit megtörte a Habsburg-család dinasztikus politikája. És jócskán hozzájárult ehhez a magyar rendek ellenállása is, akik évekig küzdöttek személye ellen. Az országban ugyanis a másodszülött Ferdinándnak lelkes hívei voltak – közéjük tartozott a nádor is. Ők Mátyás király trónján szívesebben látták volna a törökkel hazánk földjén már csatába bocsátkozott főherceget. És ott volt az örökké fenyegető rém, János király Erdélyt birtokló fia, aki a francia és török diplomáciában a Habsburg-birodalmat sakkban tartó politika bábuja volt.

A magyar rendeknek már akkor is eleve reménytelen ellenállásával szemben győzött az öreg Ferdinánd király akarata, és a magyar trónra Miksa került. Arra a trónra, amelyet minden várományosa Mátyás király nyomasztó árnyékában foglalt el, vállalva az elkötelezettséget, hogy igyekezzék a nagy király nyomába lépni.

Vajon ilyen elkötelezettje volt-e ennek az árnyak Miksa király is? A Bonfini-kiadás ügye éppen a koronázás körüli években maradt abba. Tudjuk, hogy Miksa mint trónörökös sürgette a hiányzó negyedik decas, a Mátyás korát tartalmazó rész kiadását. Tartalmát közelebbről aligha ismerhette. A mű kiadója, Torda Zsigmond viszont egy magánlevelében éppen amiatt aggodalmaskodik, hogy a Mátyás király dicsőségét tartalmazó részek vajon nem váltják-e majd ki Miksa neheztelését. Úgy gondolja, hogy egy Miksa érdemeit kiemelő előszóval veheti majd el az élet a Mátyást magasztaló fejezeteknek, és éppen ehhez kért ötleteket a nádortól. Hogy Torda aggodalma nem volt alaptalan, azt mutatja a bennfentes udvaronc, az udvari történetíró Zsámboky magatartása az ügygel kapcsolatban. Emblémáinak sorában Mátyás király „symboluma” is helyet kapott. A képen látható az ország címere, a Corvin család hollója a gyűrűvel, az anyafarkas, amely már a Bonfini-féle család-származásra utal, valamint a lyra és Pallasz Athéné pajzsa, ezek Mátyás művészet-pártolását szimbolizálják. A képhez csatlakozó vers Miksát mint új Mátyást dicsőíti, aki majd fölveszi megint a harcot a törökkel, és az elődöt követi *Bibliothecája* bőkezű gyarapításával is.³ Nos, ez utóbbi esetben Miksának kétségtelenül voltak érdemei. Megbízottai Itáliából sok értékes kéziratot gyűjtöttek össze a Hofbibliothek számára. Valóban, „azok a szentek, akik a lymbusban Mátyást mint megváltót

³ J. SAMBUCUS, *Emblemata*, Antverpiae, 1564, 161–162.

várták”⁴ – ezek a török területen háttáérbe szorult görög auktorok most Miksa jóvoltából kerültek ismét napfényre. Portai követe, Augier Busbecque ugyanis a Corvinából Konstantinápolyba hurcolt kódexek egy részét Bécsbe juttatta, ahol azok ismét közkinccsé lettek. Jóval nehezebb ügy, a világpolitika része volt a török háború ügye. Zsámboky egy más helyen ugyan Bizánc kapujáig juttatja el Miksa győztes seregét, de a következő sor: „Ferrea nunc cessent, aurea saecula parat” mutatja, hogy az egész csak a „bizantinizmus”, az udvari hízelgés, legfőljebb a vágy-álmok világába tartozik.⁵

A háború egyelőre éppen nem szűnt meg, sőt Erdély felé egyre komolyabb méreteket öltött. Az ország meg hosszas huzavona után kényszerült megkoronázni királyát, azt, aki maga is ezer aggály közepette vállalta sorsát. Ez az idő nem volt alkalmas arra, hogy alattvalói Mátyást mint mércét állítsák Miksa elé. A Bonfini-kiadás ekkor valóban nem volt időzerű.

Váratlan fordulatot hozott ebben a reménytelen helyzetben Galeotto *De egregie...* kézirata, amely majd egy századig tartó lappangás után ekkor bukkant föl. És éppen a János király fia ellen vívott harcok során akadtak rá egy főúri könyvtár mélyén. Nyaláb várában találták meg a kéziratot, a Perényi család birtokán, ahol a Frangepán leány úrnő sógorságban volt Corvin János herceggel. A megtaláló, Zay Ferenc felső-magyarországi főkapitány történetesen a Bonfini-kiadásban dolgozó Torda Zsigmond jó barátja volt. Torda tüstént fölismerte, hogy Galeotto Mátyása korántsem a nyomasztó hős, hanem hús-vérből való reneszánsz uralkodó. Eszik, tréfálva elvegyül alattvalói közt úgy, ahogy azt a spanyol udvarból Bécsbe plántált etikett soha meg nem engedné. A kiadás körül huzavonának nyoma sincs: 1562 telén bukkant föl a kézirat, és 1563 nyarán már Bécsben megjelent a *De egregie...* első nyomtatott kiadása. Pergamenre készült díszes példányával az aulikus alattvalók éppen Miksa koronázására járulnak az uralkodó elé. Királyi ajándék, βασιλικὸν δ'ῶρον ezúttal megint Galeotto műve, egy olyan tükör, amelybe bátran tekinthet az új király, szemét a fény nem vakítja el.⁶

Az ajánlás természetesen Miksához szól, és az emberközelbe hozott nagy király oltalmában Torda újra elővette a Bonfini-ügyet. Galeotto így vált előkészítőjévé, valóságos útegyengetőjévé a nagy történeti munka kiadásának. Időközben Bonfiniből előkerült az ötödik decas is, és a kinyomtatást most már Zsámboky szorgalmazta. 1568-ban végre megjelent a nagy mű.⁷ Az ajánlás Miksához szól, és az udvari történetíró jól tudta, hogy mennyire engedhette tollát szabadon.

⁴ T. KLANICZAY, *Mattia Corvino e l'umanesimo italiano*, Accademia Nazionale dei Lincei, Quaderno, n. 202, 1974, 3.

⁵ A. BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Basileae, 1568, 896.

⁶ Galeottus MARTIUS Narniensis, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis Regis Mathiae ad Ducem Johannem eius filium liber*. Az egykori Bibliotheca Corviniana példánya ma OSzK, Cod. lat. 301. Torda kiadása: *Libellus elegans Galeotti Martii...* Nunc primum opera et studio Sigismundi TORDAE... in lucem editus, Viennae Austriae, M. Zimmermann, 1563 (RMK, III, 505).

⁷ A Bonfini-kiadás történetével külön tanulmányban foglalkozom.

Az 1566-os, Európa szeme láttára kudarcba fulladt török háború után már nem volt helye a példálózgatásnak vagy párhuzamba állításnak. Egyetlen célzást se találunk már az eljövendő új Mátyás királyról. Ehelyett Bonfini részesül megrovásban azért, amiért nem átallotta Mátyás királyunk kicsinyes, sőt alantas tulajdonságait az utókor számára megőrizni. De azért Zsámboky se átallja ezeket még egyszer rendre föl-sorolni.

Vajon meddig üldözte még az utódot a kísértő árny, az el nem ért példakép? A régi rezsim utolsó képviselőit 1569-ben bebörtönöztette az alattvalóitól teljesen elszigetelődött király. A következő évben előkerült Magyarországon Mátyás és Beatrix alabástrom képmása. A lelet híre Miksához is eljutott, és éppen koronázása napján, 1571. augusztus 20-án kérte, majd sürgette, hogy küldjék el azokat neki.⁸ Megkapta. A bécsi Burg zordon magányában Mátyás király sugárzó fehér tekintete követte élete hátralévő éveit.

⁸ BALOGH Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában*, I–II, Bp., 1966, I, 288–289, II, 278–279.

